

Vytautas MAŽIULIS
Vilniaus universitetas

IŠ BALTŲ ETIMOLOGIJOS

Sietas brolelis palydovėlis¹.

Sietýns brolelis

manik rangelę rengė².

(Iš liaudies dainų)

1. Baltų „sieto“ ir „sietyno“ kilmė

§ 1. Jau vien dėl lyties **ryt. balt.** **seitan* (neutr.) „sietas“ (> lie. *sietas*, la. *siets*) su **sl.** **seitan* „t. p.“ (> rus. *cumo* ir kt.) genetinės tapatybės, t. y. dėl šitokio baltoslavistinio dėsniu (ir ne vien dėl jo, žr. toliau), reikia manyti, kad buvo ir **vak. balt.** (pr.) **seitan* (neutr.) „t. p.“, nors jis, kaip iš karto atrodo, ir nėra paliudytas.

§ 2. Iš vak. balt. **seitan* (neutr.) „sietas“ bus atsiradęs pr. **seitan* (neutr.) „sietas“ > **saitan* „t. p.“, čia dėl pr. **-ei-* > **-ai-* plg., pvz., pr. (E) *scaytan* „skydas“ (parašyta: *staytan*), matyt, iš pr. **skeitan* „t. p.“ (plg. PEŽ IV 148 s. v. *staytan*). Manau, kad tą pr. (E) **saitan* „sietas“ (neutr.) atspindi lytis (E 346) *baytan* „t. p.“ (=„zeeb“³) su klaidinga i parašyta raide *b-* vietoj **s-*, žr. W. Ziesemer PBB 144t.; Marchand BL 113; PEŽ I 130; plg. V. Toporov (PJ I 183 parašyta: **saytan?*). Žr. dar § 4.

§ 3. V. Toporovas (l. c.) ir juo sekdamas A. Nepokupnas (žr. Balt.-sl. issled., 2004, 65–80) siūlo kitokią hipotezę; lytis (E 346) *baytan* „sietas“ esanti netaisytina ir sava šaknimi sietina su verb. ide. **bhei(ə)-* „mušti“. V. Toporovas (l. c.) tokia hipoteze labai abejoja, o A. Nepokupnas (l. c.), nors ir nerasdamas jokių naujų (patikimes-

¹ Čia *sietas* yra „Sietynas“, žr. LKŽ XII 532 s. v. 3 *sietas*. Plg. dar § 6 ir išnašą 5.

² Frazėje *manik rangelę rengė* „man (vestuvių) pokylėlių rengė“ (žr. LKŽ IX 141 s. v. 1 *rangà* 2) žodis *manik* „man“ yra greičiausiai vėliau įterptas.

³ T. y. „Sieb“ = „sietas“.

nių) argumentų, lytį (E 346) *baytan* visais atžvilgiais kategoriškai laiko senoviška, priedamas iki aiškiai skubotos ir nepagrįstos išvados, kad apie tos lyties koki nors taisymą, esą, „не может быть и речи“ (Не р о к у п н а с l. c.). Tos (ypač A. Не р о к у п н о palaikomos) hipotezės nepagrįstumą rodo vien jau tai, kad visuotinai baltišku ir net baltoslavišku pripažintas sieto pavadinimas aiškiai yra ne koks nors kitoks, o (balt.-sl.) neutr. **seitan* (žr., pvz., Trautmann BSW 254; Fraenkel LEW 783), kurio kilmę tos hipotezės autoriai palieka, deja, visai nenagrinėta.

Š 4. Minėtą pr. (E 346) **baitan* „sietas“ Не р о к у п н а с (l. c.) šiaip jau teisingai sugretino su lytimi (E 6) *paycoran* = *paytoran* „Sietynas“ (žr. toliau), iš jos atstatydamas astronomą pr. **baitāran* „t. p.“ (resp. **paitāran* „t. p.“). Bet ši lytis, kaip ir minėtoji *baitan* „sietas“ (Š 2), turi klaidingai vietoj raidės *s- parašytą b-/p- ir suponuoja pr. **Saitāran* (neutr.) „Sietynas“⁴ greta pr. *saitan* (neutr.) „sietas“. Jo ir **baitan* „sietas“ (iš pr. **saitan*) klaidingo parašymo kaltininkas bus buvęs ne E originalo autorius (anoniminis), o E nurašinėtojas Petras Holcvešeris (Vokiečių ordino vienuolis, visai nemokėjęs prūsiškai).

Š 5. Astronomą pr. **Saitāran* (neutr.) „Sietynas“⁵ < **seitāran* „t. p.“ (dėl šaknies vokalizmo plg. E *scaytan* „skydas“ < **skeitan*) kildinu iš adj. vak. balt. < **seitāra-* „sietinis (kuris/ kuri kaip sietas)“, o šį – iš subst. balt. (-sl.) **seitan* „sietas“ (neutr.); plg. kuršiškos (t. y. vak. balt.) kilmės deadjektyvinius hidronimus lie. (dial.) *Lieporas/ Liepora* (dėl jų plg. Skardžius ŽD 307; plg. dar PEŽ III 311t.; Не р о к у п н а с l. c.); čia galima prisiminti net patronimą, pvz., lie. *Jonýnas* < „Jono sūnus“ – iš „kuris kaip Jonas“. Panašios darybos yra ir subst. lie. *sietýnas* bei la. (papr. diminut.) *siētīņš* (ME 861) – iš ryt. balt. adj. **sēitīn-* „kuris/ kuri kaip sietas“. Pastaba: dėl nuo seno aiškiai suvokiamo darybinio

⁴ Pastaba. Savo ankstyvesniu spėjimu, kad pr. (E 6) *paytoran* (= *paycoran*) segmentu *payt-* giminiuojasi su lie. *spiēčius*, *spiēsti* ir pan. (PEŽ III 211t. ir liter.), dabar nebetikiu: šių lie. žodžių inicialis s- nėra ir nebuvo s-mobile.

⁵ Pr. **saitāran* ir lie. *sietýnas* (la. *siētīņš*), kaip tikrinius žodžius – astronomus (lo. *Pleia-des* „t. p.“), galima rašyti su S- (t. y. ne vien su s-).

santykio tarp baltų žodžių „sietynas“ ir „sietas“ galėjo baltų tarmėse ir žodis „sietas“ gauti reikšmę „Sietynas“, plg. LKŽ XII 532 s. v. 3 *sietas*.

§ 6. Taigi visos baltų (neišskiriant ir p r ū s ū) bei visos slavų kalbos sutartinai rodo buvus subst. (o-kamienį, neutr.) balt.-sl. **seitan* „sietas“, kurio šakninis **-ei-* bus buvęs **-ēi-*, t. y. akūtinis (plg. lie. *sietas*, la. *siēts*); šio painioti su lie. *siētas* „Strick“ (S. K a r a l i ū n a s, Baltų kalbų struktūrų bendrybės, 132; plg. H. H i r t, Indogermanische Grammatik, II 143) nederėtų (žr. B ū g a RR II 258; T r a u t m a n n BSW 254; F r a e n k e l LEW 783).

§ 7. Balt.-sl. **sēitan* „sietas“ yra iš „tam tikra sėjimo priemonė (įrankis)“ – priesagos **-ta-* vedinys iš verb. (balt.-sl.) **sē-ti* „sėti, sijoti (blaškyti)“ (< ide. **sē-* „t. p.“), t. y. iš jo lyties (p r a e s.) **sēi(a)-* (> lie. *sėj-a* ir kt.), egzistavusios greta lyties (p r a e t.) **siī(ā)-* (→ lie. *sij-óti*, la. *sij-ât*), dėl praes. kamieno perdirbtos į praet. *sēi(ā)-* (> lie. *sėj-o* ir kt.). Plg. B ū g a l. c.; F r a e n k e l LEW 784 (ir liter.); S t a n g Vergl. Gr. 357; P o k o r n y IEW 889 [s. v. 1 **sē(i)-*].

§ 8. Greta minėto iš verb. balt.-sl. **sēi-* (praes.) priesagos **-ta-* vedinio (balt.-sl.) **sēitan* (neutr.) „sietas“ = „sėjimo priemonė“ bus buvęs iš to paties verb. (praes.) išvestas priesagos **-tu-* darinys balt.-sl. (subst.) **sēitu* (neutr.) „sėjimas“ = „s u k a m o j u rankos mostu grūdų p a s i a u t i m a s (blaškymas)“ (plg. § 6) > balt.-sl. **sēitu* „(upėje vandens) s u k i m a s i s (siautimas), sūkuriavimas, verpetas“ (verpetai būdingi kaip tik gilioms upės vietoms, plg. lie. *verpētas* „vandens sūkurys“). Iš to nebesunku kildinti lie. *siet(u)và/ sietav-à* „gili vieta upėje“ (LKŽ XII 535), la. *sietav-a* „t. p.“ bei *sietu-s* „t. p.“ (ME 860 s. v. III *sietava*)⁶.

Tiesa, šių lie. ir la. žodžių šaknies priegaidė nėra aiški: ji yra, matyt, cirkumfleksinė (plg. LKŽ XII 535 s. v. *sietuvà*), perdirbta iš senovinio akūto. Primintina, kad tik ką minėti lie. ir la. žodžiai iki šiol neturi patikimesnės etimologijos, žr., pvz., F r a e n k e l LEW 784t. (s. v. *sietuvà*); A. V a n a g a s LHEŽ (s. v. *Sietuvà*); P o k o r n y IEW 891.

⁶ Čia dėl lie.-la. *-(u)va/ -ava* žr. Baltistica III (1967) 40t.; Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius 1970, 272tt.

2. *Medvėgalio* vardo kilmė

§ 1. Istoriskai garsių Kaltinėnų apylinkėse beveik iki Lūksto ežero didelį plotą užima raguvų išraižyta aukštuma – *Medvėgalis* su keliais piliakalniais ir alkvietėmis. Medvėgalyje yra buvusi ir didžiausia Žemaičių krašto pilis, kuri istorijos šaltiniuose *Medvėgalio* vardu minima nuo XIV amžiaus pradžios: *Medewagam* (1316 m., lo. acc. sg.), *Medewage* (1329 m.)⁷, *Medvaigala* (XVI a., tiksliau *Медвайгала*, Spruogis) ir pan., žr. A. Salyš, in Tauta ir žodis, VI, 224tt. Atrodo, kad šie istorijos šaltinių pavadinimai ne visi tiesiogiai atspindi dabartinę ir pagrindinę lytį *Medvėgalis* (žr. toliau). Pastaroji (dabartinė) lytis yra, be abejo, autentiška: ją taip tarė K. Jaunius (žr. apud Būga RR I 252), jam pritarė ir Būga l. c. (žr. dar Būga RR III 633), A. Salyš l. c. Žodžio *Medvėgalis*, tiksliau sakant, jo segmento *Medvė-* kilmė iki šiol yra visai neaiški (ją aiškinti, rodos, iš viso nebuvo mėginta). Dabartinis *Medvėgalis* (didžioji Žemaičių aukštuma, žr. anksčiau) jo vardo gimimo laikais turėjo būti mažas (raguvų išraižytas) šnektelių plotas (plotelis), kurį dabar, deja, vargu ar beįmanoma tiksliai lokalizuoti; bet pastaroji aplinkybė visai nereiškia, kad negalima atsekti *Medvėgalio* vardo kilmės (žr. toliau) – to dalyko, kuris labai svarbus kiekvienam žemaičių ir kuršių istorijos tyrinėjimui.

§ 2. Didžiausio Žemaičių kalno vardas *Medvėgalis* (*ja*-kamienis), kitaip rašant (sakant), *Medvėgalis* yra, be abejo, *dūrinys* su antruoju sandu *-galis* ← *galas* (= lie. *gālas* ir kt.) „kampas“ (plg. Būga RR I 251tt.) = „upelės (upokšnio) linkio vieta“ (žr. toliau). Iš gyvenvietės (= gvv.) pirmojo sando *Medvė-* atstatau vardą smob. (= subst. mobile) fem. ***Med(u)vė**⁸ „upelės (upokšnio) **Med(u)vā*, tekėjusios Medvėgalio raguvomis, vieta (gvv.)“, šį laikydamas galūnės vediniu iš upelės

⁷ Šios abi Ordino vok. lytys, jeigu spėtume jų segmentą *-g-* = **-i-* (tai nėra negalima), suponuotų lie. žem. **Medvaja-* (XIV a.) greta pagrindinio varianto, iš kurio yra dab. *Medvėgalis* (žr. § 3).

⁸ Su įterptiniu (fakultatyviniu) **-u-*; čia jis, t. y. morfema **-uvā-* atsirado kaip gretininis **-avā-* variantas (morfologinis), žr. dar 3 išnašą.

(upokšnio) **Med(u)vā* ir toliau, – priesagos *-(*u*)*vā*⁹ vediniu iš subst. (neutr.) balt. **medu* „medus“¹⁰ (žr. dar § 4); plg., pvz., up. *Viksvē* ← *viksvā*. Lytis **Med(u)vā*, kaip jau sakyta, yra smob. (fem.) **Med(u)vē* iš up. **Med(u)vā*, dėl to dar plg., pvz., up., *Liškiavė* ← gvv. *Liškiavā*.

§ 3. Kaip greta (*i*)*ē*-kamienio (smob. fem.) up. *Liškiavė* šnektose yra *ia*-kamienis (smob., ne fem.) ež. *Liškiavis*¹¹, taip greta (*i*)*ē*-kamienės „upelės“ (smob. fem.) šnektose galėjo atsirasti ir *ia*-kamienis (smob., ne fem.) (upelis) **Med(u)vja-*, plg jo tiksliausią giminaitį lie. ež. (Rūdiškės) *Meduwys* (smob. ne fem.). Tačiau tas **Med(u)vja-* dėl neįprasto priebalsių junginio **-dvi-* iš tikrųjų buvo negalimas, bet čia atsirado vienintelė išėitis – jo segmentas **-ja-* buvo perdirbtas į **-ai-* (metatezė), ir pats **Med(u)vja-* išvirto į **Med(u)vajia-* (su nauju, perdirbtu kamiengaliu); šį **Med(v)ajia-* (su **-ajia-* → **-ai-*) ir gali atspindėti lytis (XVI a.) **Medvai(gala)* „Medvė(galīs)“ (dėl jos žr. § 1).

§ 4. Vardas upelės (upokšnio) **Med(u)vā* yra, be abejo, kuršiškas, priešistoriniais laikais perimtas žemaičių; dabar jis, sulietuvintai tariant, būtų (lie.) *Medvā* (baritonas) resp. *Mėdvė* arba (gal kam atrodytų gražiau) *Mėduva* resp. *Mėduvė*. Upelė (upokšnis) kurš. **Med(u)vā*, kuri tekėjo (gal vasarą ji kartais net ir išdžiūdavo) didžiosios Žemaičių aukštumos (Medvėgalio) vietomis (raguvomis, rėvomis, žr. § 1), bus buvusi *sraunì* → *švarì* → *skaidrì* (kaip jaunas, šviežias liepų *m e d u s*, plg. § 2) → *šv e n t a*; prie jos šventumo bus prisidėjęs ir tas, kad ji tekėjo veikiausiai per alkvietę (ar šalia jos) – per vieną žymiausių kurš. alkviečių (dabar sunkiai beatsekamą vietą). Todėl manyčiau, kad senovinė Medvėgalio vardo giminė (plg. § 1) buvo jo alkvietė – šventojo kulto

⁹ Dėl priesagos *-(*u*)*vā-* // **-avā-*, kuri dažna ypač upėvardžių dariniuose, žr. Mažiulis, *Baltistica* II 143tt.; III 29tt.; *I d e m*, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, 272 ir kt. (su liter.); plg. A. Vanagas, Lietuvos TSR hidronimų daryba, 201t., 211tt. [per mažai nagrinėjamas priesagos *-(*u*)*va-* // **-ava-* variantiškumas].

¹⁰ Balt. **medu* „medus“ buvo baritonas (žr. PEŽ III 118 s. v. *meddo*); vadinasi, jo vedinys **Med(u)vā* turėjo kirtį būtent skiemenyje **Me-* ir buvo **Medvā* > **Medvė*.

¹¹ Dėl visa to, pagaliau, plg., pvz., subst. *vāsara* → adj. (smob. fem.) *vasārė* [(*i*)*ē*-kamienis] greta adj. (smob., ne fem.) *vasāris* (*ia*-kamienis); arba smob. (fem.) *upelē* ((*i*)*ē*-kamienis, derinta prie *ūp-ē*) greta (smob., ne fem.) *upēlis* (*ia*-kamienis).

vieta, tvarkoma žynio bei jo aplinkos žmonių (kuršių). Šitokia prasme Medvėgaliui tiktų epitetas: *Alkvietės Kalnas = Šventasis Medvėgalis*.

3. *Tvėrų* vardo kilmė

§ 1. Lie. žem. *Tvėrai* yra sena gyvenvietė (gvv.). resp. pilies (pilaitės) vardas, plurale collectivum „aptvėrimai, (užtvėrimai)“, egzistavęs greta lyties (sg. masc.) **Tvėras* „aptvėrimas“¹². Ši slypi pirmąkart pavartotoje leksemoje rus. (1251 m.) *Твиреметь* (*Твиременть*), kurios kilmė laikoma visai neaiški (žr. ir A. Salys *ŽM* 225)¹³. Iš šios rus. leksemos atstatau lie. žem. **Tveramedīs* (ja-kamienį) – dūrinį **Tvera-* (iš **Tveras* „aptvėrimas“ nom. sg. masc.) + **-medīs* (iš žem. *mėdė* „miškas“).

§ 2. Lie. žem. **Tvėras* „aptvėrimas“ = **tvėras* „t. p.“¹⁴ yra veikiausiai ne iš verb. lie. žem. *tver-* „aptverti“, o vietoj savo pirmtako lyties kurš. (balt.) **Tvaras* „aptvėrimas“ = **tvaras* „t. p.“ (*a*-kamienio) (subst. masc.), kuris – galūnės vedinys (su šakniniu ablautiniu **-a-*)“ iš verb. kurš. (balt.) **tver-* „(ap)tverti“ (dėl paties verb. balt. **tver-* žr., pvz., Būga RR 139tt.; Fraenkel LEW 1152t.). Tokį didžiai seną *a*-kamienių vardažodžių (galūnės vedinių), savo reikšme artėjančių prie nomina actionis, darybos tipą gana gerai išlaikė baltų kalbos ir ypač lie. kalba, pvz. (lie.): (*dėg-ti* → *dāgas* „degimas“ (→ dial. *dēgas* „t. p.“), (*gėl-ti* → *gālas*¹⁵, (praes. *keř-pa* → *kařpas* „atkarpa, atkirpimas“, (*nėr-ti* →) *nāras* „sąnarys, sunėrimas“ ir kt., žr. Skardžius *ŽD* 26–35 (passim); plg. reliktinį lie. (balt.) *āp-tvaras* „aptvėrimas“ = la. *ap-tvars* „Umfassung“ (ME I 132).

§ 3. Kaip galūnės darinys subst. kurš. (balt.) **Tvaras* = **tvaras* (žr. § 2), panašiai bus atsiradęs ir subs. kurš. (balt.) **Tvarta-* = **tvarta-* (plg.

¹² Dėl plurale collectivum bei dėl sg. (masc.) lyties plg. B. Stundžia, The category of collective and the development of nominal accentuation in East Baltic languages, In *Colloquium Pruthenicum primum*, Kraków, 1992, 151tt..

¹³ A. Salys, Die Žemaitischen Mundarten, Tauta ir žodis, VI, Kaunas, 1939.

¹⁴ Čia ir (panašiais atvejais) kitur dėl pavartoto lygybės ženklų žr. § 3 (pabaiga).

¹⁵ Dėl jo senovinės reikšmės, artimos nomina actionis, žr. Mažiulis, *Baltistica* XLI (3), 308tt.

lie. *tvártas*) – priesagos **-ta-* vedinys (su šaknies ablautiniu **-a-*) iš verb. kurš. (balt.) **tver-* „(ap)tverti“. Subst. kurš. (balt.) **Tvarta-* = **tvarta-*, formaliai siejamas su **-ta-* priesagos būdvardžiais, bus turėjęs būdvardinio atspalvio reikšmę „(ap)tverimo būdas (kuo ir kaip aptvėrta)“ (plg. Skardžius ŽD 320tt.) ir šalutinę „aptverimas“; o subst. kurš. balt. **Tvaras* = **tvaras* buvo su pagrindine reikšme „aptverimas“ (žr. § 1, 2).

§ 4. Maždaug nuo I tūkst. pabaigos ėmus intensyvėti žemaičių ir kuršių tarmių interferencijai, t. y. ėmus stiprėti kuršių lietuvėjimui (žemaitėjimui), subst. lytis kurš. **Tvara-* (= **tvara-*) ir mažiau archajiška lytis (žr. § 3) kurš. **Tvarta-* (= **tvarta-*), formaliai suvokus bendru jūdvių darybos pamatu esant lytį verb. kurš. = lie. žem. **tver-* „ap-tverti“, virto į lie. žem. **Tvera-* (= **tvera-*) „aptverimas“ resp. į lie. žem. **Tverta-* (= **tverta-*) „aptverimo būdas, aptverimas“.

Tų dviejų žem. subst. asociaciniai ryšiai su verb. žem. (ir kurš.) **tver-* po to, kai atsirado naujas (t. y. žem.) šakninis **-e-* (vietoje kurš. **-a-*), dar paskaidrėjo. Todėl lytys lie. (žem.) subst. pasidarė ne tiek tikriniai, kiek bendriniai žodžiai; būtent šia prasme vartoju lygybės ženklą, pvz., **Tveras* (< **Tvaras*) = **tvera-* (< **tvaras*) ir pan.

§ 5. Lie. žem. *Tvėrai* (plurale collectivum, žr. § 1) senovinės lokalizacijos klausimas yra gana miglotas (žr. A. Salys l. c.). Pirmiausia minėtinas *Twertekaymen* (1385 m.), kuris, matyt, atspindi dūrinį lie. žem. **Tvertakaimis* iš „tai (kaimas), kas priklauso *Tvėrams* (jų piliai)“, plg. (XIII a.) **Tvertamedis* (§ 1) iš „tai (miškas), kas priklauso *Tvėrams* (jų piliai)“. Dėl darybinės reikšmės ir tos lokalizacijos ypač svarbia laikau lytį Ordino vok. (das Land) *Twertiken* (1395 m.) = (terra) **Twertiken* (1284 m.: *Twertiten*) = lie. žem. **Tvertikai*. Šis yra diminutyvinės bei priklausomybinės priesagos darinys, leidžiantis darybiškai suponuoti išvadą: tai („mažųjų“ Tverų žemė), kuri tuomet (XIV a.) priklausė didesnei (svarbesnei) ir vardą „Tverai“ turėjusiai žemei („Land, terra“) – jos piliai.

Dėl visa to esu linkęs pritarti talentingo istoriko R. Batūros (žr. in Kraštotyra, 1964, 116tt.) nuomonei, kad senovės *Tvėrai* bus buvę ne dabartiniuose *Tveruose*, o dabartiniuose Kražiuose ar jų artimosiose apylinkėse.